

The status of special judicial courts in the Islamic judicial system

Mohammad Sadeghpour Azbarami* (Corresponding Author)

PhD Candidate in Fiqh and Criminal Law, Shahid Motahhari University, Tehran, Iran.

Email: dr.m.sadeghpour@gmail.com

Mohammad Bahrami Khoshkar

Associate Professor, Department of Fiqh and Islamic Law, Shahid Motahhari University, Tehran, Iran.

Email: m1.khoshkar@gmail.com

Ehsan Hassani

PhD Candidate in Fiqh and Criminal Law, Shahid Motahhari University, Tehran, Iran.

Email: ehsanhassani14@gmail.com

Use your device to scan
and read the article online

Citation Sadeghpour Azbarami, M., Bahrami Khoshkar, Hassani, E. (2026). The status of special judicial courts in the Islamic judicial system. *Islamic Law (A Quarterly Journal of Law)*.23 (89): 77-109.

 [10.22034/ilaw.2024.711690](https://doi.org/10.22034/ilaw.2024.711690)

Received: 13 May 2023 , Accepted: 17 December 2023

Abstract

In many legal systems of the world, special judicial courts are an integral part of that country's judicial system, which has its serious opponents and supporters. In the Islamic Republic of Iran, a special military court is provided for in Article 172 of the Constitution, special courts for revolution and children are provided for in Article 294 of the Islamic Penal Code, and a special court for clergy is provided by the order of the leadership. Considering that the laws of the Islamic Republic of Iran must be according to the standards of the Islamic holy Sharia, this question is raised whether the formation of special courts in the process of Islamic proceedings has been considered (whether approved or prohibited) in Islamic sources? And if the sources do not refer to such courts, does its formation conflict with the basic principles of Islamic proceedings or not? The present article, while examining various contemporary and advanced historical and jurisprudential sources, proves that basically there was no effect and sign of special courts during the rule of the Prophet of Islam and Imams, and it was not paid attention to in the books of Shia jurists, but the formation of such courts with good reasons And observing the special and strict conditions in order to protect the rights of the victim and the criminal does not conflict with the important principles of Islamic judgment.

Keywords

special court, Extraordinary court, general court, Islamic procedure.

Extended Abstract

1. Introduction

In most modern legal systems, specialized judicial courts are an inseparable component of the judicial infrastructure, though they remain a subject of debate among legal scholars. In the Islamic Republic of Iran, the existence of such courts is legally formalized. The Constitution, specifically Article 172, recognizes military courts, while the Islamic Penal Code (Article 294) identifies Revolutionary and Juvenile courts as specialized entities. Furthermore, the Special Clerical Court operates under the direct decree of the Supreme Leadership. Given that the Iranian legal system is fundamentally predicated on Islamic Sharia—as mandated by Article 4 of the Constitution—a critical question arises regarding the legitimacy of these courts within Islamic jurisprudence (Fiqh).

Specialized courts are defined as judicial authorities whose jurisdiction is determined by the specific characteristics of the defendant, the nature of the crime, or the personality of the parties involved. These courts stand in contrast to general courts, which possess universal jurisdiction over all legal matters. Proponents of specialized courts argue that they provide necessary expertise, accelerate the judicial process, prevent external influence, and protect the privacy of sensitive parties. However, critics argue that such courts may jeopardize the principle of equality before the law and often lack the procedural safeguards found in general courts. This research seeks to determine whether Islamic sources (the Quran and Sunnah) explicitly support or prohibit the formation of specialized courts and whether their existence is compatible with the overarching principles of Islamic justice.

2. Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical methodology to investigate the status of specialized courts within the Islamic judicial framework. The research is conducted through library-based data collection, utilizing a wide array of primary and secondary sources, including the Holy Quran, Hadith (narrations of the Infallibles), classic and contemporary Shiite jurisprudential texts, and relevant Iranian statutes. The authors reviewed over 100 specialized jurisprudential volumes to identify references to the structure of the judiciary in Islamic history. The analysis focuses on interpreting these sources to extract general principles of “Islamic Adjudication” (Qada) and applying them to the modern concept of specialized jurisdiction.

3. Research Findings

The research yields several significant findings regarding the historical, jurisprudential, and legal foundations of specialized courts:

Historical and Jurisprudential Silence: A comprehensive review of Islamic his-

tory and the era of the Prophet Muhammad and the Imams reveals that a formal “specialized judicial organization” did not exist. During the early Islamic period, the Prophet and later the Imams or their appointed governors held general jurisdiction over all disputes. Interestingly, there is a marked silence in classical Shiite jurisprudential literature regarding the prohibition or endorsement of specialized courts. This silence suggests that the structure of the judiciary was often viewed as a matter of administrative discretion rather than a fixed ritualistic requirement.

The Principle of Non-Prohibition and “Region of Silence”: Islamic jurisprudence defines prohibited types of adjudication based on the judge’s character—specifically targeting ignorance and corruption—rather than the structural type of the court. Since there is no explicit text (Nass) forbidding the division of judicial labor into specialized branches, the research concludes that this falls within the “Region of Silence” (Manat-e-al-Faraq), where the Islamic ruler has the authority to organize affairs based on public interest (Maslahah).

The Governance (Velayi) Nature of Adjudication: In Shiite Fiqh, the position of a judge (Qadi) is considered a branch of “Velayat” (governance). Leading jurists, including Imam Khomeini and Sahib al-Jawahir, argue that while the core principles of justice are divine, the operational details are entrusted to the Islamic ruler. Therefore, the Wali-e-Faqih (or the Islamic government) has the authority to limit the general jurisdiction of certain judges to specific fields (such as military or juvenile matters) to enhance the efficiency of the justice system.

Analogy of the “Moqallid” (Non-Mujtahid) Judge: A crucial finding relates to the requirement of “Ijtihad” (independent legal reasoning) for judges. While traditional Fiqh often requires a judge to be a Mujtahid, many contemporary jurists permit the appointment of “Moqallid” (specialist but non-mujtahid) judges due to the vast increase in population and legal complexity. The logic used to justify non-mujtahid specialists—namely, the necessity of preventing the backlog of cases and ensuring expert oversight—is directly applicable to the justification of specialized courts.

Alignment of Goals: The ultimate goal of the Islamic judicial system is the realization of “Qist” (equity) and “Adl” (justice). Specialized courts align with these goals by providing:

- Expertise: Preventing “specific ignorance” in complex technical fields like military or commercial law.
- Speed: Avoiding the delays (Ataleh) inherent in general courts.
- Protection: Safeguarding the dignity of specific groups, such as children, or maintaining national security through non-public military trials.

4. Conclusion

The study concludes that the formation of specialized courts is not only compatible with Islamic principles but is a necessary evolution of the judicial system

in response to the complexities of modern society. While Islamic sources do not provide a specific blueprint for these courts, the absence of a prohibition combined with the administrative authority of the Islamic ruler (Wali-e-Faqih) provides a solid jurisprudential basis for their existence.

However, the research emphasizes that because specialized courts are an exception to the rule of general jurisdiction, their formation must be strictly regulated. To remain within the framework of Islamic justice and avoid the “bitter historical experiences” of judicial abuse, the following conditions must be met:

1. Principle of Minimality: Specialized courts should only be established in cases of absolute necessity.
2. Legal Basis: Their jurisdiction and structure must be explicitly defined by the rule of law.
3. Judicial Oversight: They must remain under the supervision of the central judiciary to ensure consistency.
4. Adherence to Fair Trial Standards: They must not become tools for “harshness” or “discrimination.” The fundamental rights of the defendant, including the right to a defense and the presence of a lawyer, must be respected in accordance with the Islamic principle of “La-Darar” (No Harm).

In summary, specialized courts are a legitimate “secondary tool” for achieving the primary Islamic goal of absolute justice, provided they operate under strict legal and religious safeguards.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Authors’ Contributions

All authors contributed to the design, implementation, and writing of the manuscript and approved the final version of the article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

وضعیت محاکم اختصاصی در نظام دادرسی اسلامی

محمد صادقپور از برمی ^{ID}

دانشجوی دکتری فقه و حقوق جزا، مدرسه عالی و دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران.
Email: dr.m.sadeghpoor@gmail.com

محمد بهرامی خشکار

دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، مدرسه عالی و دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران.
Email: m1.khoshkar@gmail.com

احسان حسانی

دانشجوی دکتری فقه و حقوق جزا، مدرسه عالی و دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران.
Email: ehsan hassani14@gmail.com

استناد صادقپور از برمی، محمد؛ بهرامی خشکار، محمد؛ حسانی، احسان (۱۴۰۵). وضعیت محاکم اختصاصی در نظام دادرسی اسلامی. فصلنامه حقوق اسلامی. ۲۳ (۸۹): ۱۰۹-۷۷
[doi 10.22034/ilaw.2024.711690](https://doi.org/10.22034/ilaw.2024.711690)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۶

چکیده

در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا، محاکم قضایی اختصاصی جزء لاینفک سیستم قضایی آن کشور می‌باشند که مخالفان جدی و موافقان خود را دارد. در جمهوری اسلامی ایران نیز دادگاه اختصاصی نظامی در اصل ۱۷۲ قانون اساسی و دادگاه‌های اختصاصی انقلاب و اطفال در ماده ۲۹۴ قانون مجازات اسلامی و دادگاه ویژه روحانیت به دستور مقام رهبری، پیش‌بینی شده است. با توجه به اینکه قوانین جمهوری اسلامی ایران باید طبق موازین شرع مقدس اسلام باشد، این سؤال مطرح است که آیا در منابع اسلامی، تشکیل محاکم اختصاصی در فرآیند دادرسی اسلامی، مورد توجه (اعم از تأیید یا نهی) قرار گرفته است؟ و در صورت عدم اشاره منابع به چنین محاکمی، تشکیل آن با اصول اساسی دادرسی اسلامی تنافی دارد یا خیر؟ مقاله حاضر ضمن بررسی منابع گوناگون تاریخی و فقهی معاصر و متقدم ثابت می‌کند که اساساً اثر و نشانه‌ای از محاکم اختصاصی در دوران حکومت نبی مکرم اسلام و ائمه هدی علیهم‌السلام وجود نداشته و در کتب فقیهان شیعه نیز بدان توجهی نشده است اما تشکیل چنین محاکمی با دلایل قابل قبول و رعایت شروط خاصه و سخت‌گیرانه در راستای حفظ حقوق بزه‌دیده و بزه‌کار با اصول مهمه قضاوت اسلامی منافاتی ندارد.

واژگان کلیدی

محاکم اختصاصی، دادگاه اختصاصی، دادگاه عمومی، دادرسی اسلامی.

مقدمه

روش تحقیق در این مقاله، توصیفی تحلیلی است که به بررسی آیات، روایات و مواد قانونی مربوط به تشکیل محاکم اختصاصی، می‌پردازد. روش گردآوری مطالب، به صورت کتابخانه‌ای است که با استفاده از کتب، مقالات و نرم‌افزارهای فقهی، حقوقی و تاریخی انجام خواهد شد. باتوجه به بکربودن موضوع مقاله، پیشینه فقهی مؤثری در این حوزه یافت نشد و شاید بتوان مدعی بود که جزء اولین آثار فقه تحلیلی پیرامون محاکم اختصاصی است. امید است که فقیهان و حقوقدانان ارجمند با تحقیق بیشتر، موجب رشد نظری و عملی حوزه مذکور گردند.

فقه‌های شیعه تشکیل هیئت حاکمه و قوه قضائیه را یک ارتکاز عقلی و جزء فطریات بشری می‌دانند که آنها موظف به رسیدگی و تنظیم امور عامه‌اند تا منازعات و مخاصمات را حلّ و فصل نمایند و هر امری که عرف آن را برای حفظ اساس نظام و دوام زندگی لازم می‌داند، انجام دهند. از ناحیه شارع مقدّس نیز هیچ ردعی بر این ارتکاز ذهنی عقلاء وارد نشده و این به معنای اثبات و امضاء وی می‌باشد لذا تشکیل هیئت حاکمه و قوه قضائیه وجوب شرعی پیدا می‌کند. البته این تأیید صرفاً در اصل تشکیل این مجموعه‌هاست اما خصوصیات مسئولین آنها و خصوصیات قضات مشغول در قوه قضائیه جزء اموری است که توسط شارع، مشخص می‌گردد و توسط او به صورت عام یا خاص نصب می‌گردند؛ بنابراین لزوم اصل تشکیل حکومت و قوه قضائیه، از ناحیه بناء عقلاست - لذا دلایل مطروحه در نصوص قرآنی و روایی ارشاد عقلی دارند - و وجوب برخورداری از شرایط خاص، از ناحیه شارع مقدّس (عراقی، ۱۳۷۹، ص ۳۲-۳۳).

اصل اولیه حقوقی، برابری همه شهروندان در برابر قانون و یکسانی شیوه و آیین دادرسی برای همه افراد جامعه فارغ از جایگاه اقتصادی، اجتماعی، قومی و مذهبی است و این امر مورد توجه ویژه قانون اساسی جمهوری

اسلامی نیز قرار گرفته است؛ تا آنجا که قانون اساسی رهبر را در برابر قانون با سایر شهروندان مساوی می‌شمارد. در گذشته و در نظام‌های پادشاهی و استبدادی، اشراف و اعیان و شاهزادگان دون شأن خود می‌دانستند که در دادگاه‌های عادی همانند مردم دیگر محاکمه گردند. از این‌رو، دادگاه‌های خاص با ساختار دادرسی ویژه برای آنها تشکیل شد تا فاصله میان آنها و اتباع حفظ گردد. در مکاتب و نظام‌های مختلف حقوقی به این پیشینه و اثرات سوء آن توجه شده است؛ از این‌رو برچیدن دادگاه‌های خاص و اصالت بخشیدن به دادگاه‌های عمومی برای همه قشرها به مثابه گسترش دموکراسی و از مظاهر مردم‌سالاری تلقی گردید (مجیدی، ۱۳۸۹، ص ۲۶۶).

تشکیل دادگاه‌های اختصاصی در ایران پیشینه طولانی دارد و می‌توان نشانه‌های پررنگی از آن را در دوره ساسانیان یافت. دکتر سیدحسن امین در تفکیک میان صلاحیت شرع و عرف در این دوره می‌گوید: «در حوزه دادگستری و حقوق، افزون بر مسائل حقوق خصوصی و کیفری و دادرسی شرعی که در انحصار موبدان زرتشتی بود، در حوزه حقوق عمومی و اداری قضات عرف هم به قضایای سیاسی، نظامی و گاهی جزایی زیر نظر شخص شاه که قانونگذار رسمی و بالطبع داور نهایی (با صلاحیت قضایی نامحدود) و رئیس تمام طبقات کشور محسوب می‌شد، رسیدگی می‌کردند. یعنی پرونده‌های مدنی و جزایی (عادی) در صلاحیت انحصاری دادگاه‌های شرع بود و برابر دادرسی شرعی به وسیله مغان و دستوران و موبدان به آنها رسیدگی می‌شد؛ اما پرونده‌های سیاسی، امنیتی، نظامی، اداری و مالیاتی و کیفری (فوق‌العاده) در دادگاه عرفی رسیدگی می‌شد.» (امین، ۱۳۸۲، ص ۱۲۳) این تفکیک را در عصر قاجار به تقلید از عصر صفوی نیز شاهد هستیم (همان، ص ۳۸۸) همچنین در دوران مشروطه محاکم تجارت (دادگاه اختصاصی بازرگانان) به عنوان یکی از محاکم استثنایی زیر نظر وزارت عدلیه به پرونده‌ها رسیدگی می‌کرد (همان، ص ۴۷۹). از دیگر محاکم اختصاصی که در عصر صفوی و

افشاری و سپس در عصر قاجار شاهد آن هستیم، محاکم اختصاصی نظامی است که زیر نظر قاضی عسکر اداره می‌شد (همان، ص ۴۸۷).

تعداد زیادی از کشورهای دنیا از محاکم اختصاصی بهره می‌برند، البته تشکیل محاکم اختصاصی مخالفان و موافقان زیادی دارد، مخالفان معتقدند که در این محاکم تخلفات زیادی در برابر دادرسی عادلانه صورت می‌پذیرد و موافقان آن معتقدند که دلایل موجهی برای تشکیل این محاکم وجود دارد و وجود اندکی از تخلفات را می‌توان نادیده گرفت (زراعت، ۱۳۸۲، ص ۳۰). البته موافقان نیز کثرت این محاکم را غلط دانسته و صرفاً در موارد ضروری تشکیل آن را لازم می‌دانند.

۱. تعریف محاکم اختصاصی

ماده ۴ قانون اصول تشکیلات عدلیه مصوب ۱۳۰۷ هجری شمسی، محاکم اختصاصی را این گونه تعریف می‌نماید: «محاکم اختصاصی آن است که به هیچ امری حق رسیدگی ندارد غیر آن چه قانون صراحتاً اجازه داده است مثل محاکم تجارت و نظامی و غیره که تشکیلات و ترتیبات آنها به موجب قانون علی حده معین می‌شود». در تعریفی بهتر می‌توان گفت: محاکم قضایی اختصاصی به مراجع قضایی اطلاق می‌گردد که صلاحیت آنها به اعتبار ویژگی متهمین یا جرم یا شخصیت طرفین دعوا مشخص می‌شود.

۲. جایگاه محاکم اختصاصی نسبت به محاکم عمومی

مقسم در تقسیم بندی محاکم به عمومی و اختصاصی، صلاحیت است. در کتاب‌های حقوقی صلاحیت‌های متعددی را برای محاکم قضایی بیان نموده‌اند، از قبیل: صلاحیت محلی، ذاتی و شخصی که بررسی دقیق هر یک از آنان خارج از رسالت این نوشتار است. اما صلاحیت ذاتی یا همان صلاحیت مطلقه که در مقابل صلاحیت نسبی استعمال می‌شود (جعفری

لنگرودی، ۱۳۹۳، ص ۴۰۷) صلاحیتی است که مربوط به نظم عمومی جامعه است لذا عدول از آن موجب بطلان دادرسی می‌شود و طرفین دعوا نیز نمی‌توانند بر خلاف آن توافق نمایند.

در امور کیفری اصل بر صلاحیت مراجع عمومی است و هرگاه قانونگذار مرجع دیگری را برای رسیدگی به جرمی مشخص نکرده باشد باید به صلاحیت دادگاه‌ها، دادسراها و مراجع تحقیق عمومی رجوع کرد. ماده ۴ قانون اصول تشکیلات عدلیه، اصلاحی ۱۳۰۹/۴/۳، به صراحت استثنایی بودن مراجع اختصاصی را یادآور شده بود: «محاکم اختصاصی آن است که در هیچ امری حق رسیدگی ندارد غیر آنچه که صراحتاً اجازه داده شده است.» (آشوری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۷۸) طبقه بندی دادگاه‌ها را به دادگاه‌های عمومی و اختصاصی، طبقه بندی عرضی دادگاه‌ها می‌گویند (صدرزاده، ۱۳۷۲، ص ۷۸). مرجع عمومی را می‌توان عبارت از مراجعی دانست که حق رسیدگی و صدور حکم نسبت به عموم دعاوی را صرف نظر از ویژگی دعوا یا ویژگی متداعیین دارد (هاشمی، ۱۳۷۲، ص ۵۷۷). یعنی دادگاه اختصاصی در ذیل دادگاه عمومی تعریف نمی‌شود بلکه (برخلاف دادگاه تخصصی) از آن مستقل بوده و در عرض آن تعریف می‌شود. اما به موجب اصل ۱۵۹ قانون اساسی تمامی محاکم اعم از عمومی و اختصاصی، زیر مجموعه قوه قضائیه محسوب می‌شوند.

بنابراین صلاحیت ذاتی هر دادگاه نشان‌دهنده محدوده فعالیت آن دادگاه است که به موجب قانون بیان می‌شود و حق عدول از این چارچوب را ندارد؛ لذا اگر دو دادگاه صلاحیت محلی رسیدگی به جرمی را داشته باشند، صلاحیت دادگاه اختصاصی جلوتر از دادگاه عمومی است - این همان صلاحیت ذاتی است - و اگر شامل آن نشد تحت شمول عام دادگاه‌های عمومی قرار می‌گیرد.

نکته حائز اهمیت این است که چون محاکم اختصاصی به دلیل

محدودیت‌هایش، نسبت به محاکم عمومی حالت استثنایی داشته؛ لذا افزایش دایره استثنائات به طوری که هر قشری برای خود دادگاه اختصاصی داشته باشد، مطلوب نیست و قانونگذار باید مراقب باشد که گرفتار قباحات تخصیص اکثر نگردد. به‌هرصورت در قوانین ایران، تشکیل چنین محاکمی صحیح دانسته شده که بدان اشاره می‌شود.

۳. محاکم اختصاصی در قانون اساسی ایران

اصل ۱۵۹ قانون اساسی ایران نیز تشکیل دادگاه‌ها و تعیین صلاحیت آنها را منوط به حکم قانون می‌داند. اگر مقصود از واژه قانون در این اصل، قانون اساسی باشد، تنها دادگاه اختصاصی مجاز به فعالیت، دادگاه نظامی است. اما آنچه از ظاهر امر پیداست انحصار واژه قانون در قانون اساسی اشتباه است و تمامی قوانین اعم از اساسی، کیفری و مدنی را در بر می‌گیرد؛ بنابراین می‌توان گفت که تنها اصلی که می‌توان از آن به‌صورت تلویحی، اذن تشکیل محاکم اختصاصی را فهمید اصل ۱۷۲ قانون اساسی است: «برای رسیدگی به جرایم مربوط به وظایف خاص نظامی یا انتظامی اعضاء ارتش، ژاندارمری، شهربانی و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، محاکم نظامی مطابق قانون تشکیل می‌گردد، ولی به جرایم عمومی آنان یا جرایمی که در مقام ضابط دادگستری مرتکب شوند در محاکم عمومی رسیدگی می‌شود. دادستانی و دادگاه‌های نظامی، بخشی از قوه قضائیه کشور و مشمول اصول مربوط به این قوه هستند.»

اما همان‌طور که گفته شد تشکیل این محاکم، حالت استثنایی دارد و کمینه‌گرایی قانون اساسی در تشکیل محاکم اختصاصی، حکایت از تمایل قانون‌گذار به قلّت این محاکم دارد؛ بنابراین می‌توان این را به عنوان یک اصل نانوشته پذیرفت که «اصل بر عدم تشکیل محاکم اختصاصی است»؛ لذا در راستای رعایت عدالت همگانی و ایجاد امنیت قضایی عادلانه که

مصرّح قانون اساسی ایران است (بند ۱۴ ماده ۳ ق.ا.)، اصل بر رسیدگی جرایم در دادگاه‌های عمومی است مگر اینکه بنابر دلایلی فرآیند دادرسی قضایی در محاکم اختصاصی یا فوق العاده انجام پذیرد. علاوه بر ماده ۳ قانون اصول تشکیلات عدلیه «قانون اصول تشکیلات عدلیه و محاضر شرعیه و حکم صلحیه» مصوب ۱۳۰۷ هجری شمسی^۱ که اشاره بر اصل بودن محاکم عمومی دارد در قوانین فعلی نیز این مطلب قابل رؤیت است. ماده ۵۶۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز به این مطلب اذعان دارد. تبصره ماده ۲۹۸ و ماده ۴۰۲ قانون آیین دادرسی کیفری نیز شاهد این مدعی است که محاکم عمومی صلاحیت کلی برای رسیدگی به جرایم دادگاه‌های اختصاصی را دارند اما به دلیل تفکیک این دادگاه‌ها از یکدیگر، حتماً باید دادرسی در دادگاه‌های اختصاصی انجام پذیرد اما در صورت عدم تشکیل دادگاه اختصاصی در یکی از شهرها، دادگاه کیفری یک و دو می‌تواند به جرایم متهمین رسیدگی نماید.

۴. محاکم اختصاصی قضایی ۲ در قوانین دیگر ایران

ماده ۲۹۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: «دادگاه‌های کیفری به دادگاه کیفری یک، دادگاه کیفری دو، دادگاه انقلاب، دادگاه اطفال و نوجوانان و دادگاه‌های نظامی تقسیم می‌شود». دو دادگاه اول عمومی و سه دادگاه بعدی اختصاصی می‌باشند.

در کنار سه دادگاه فوق که به نص صریح قانون تشکیل شده است، دادگاه ویژه روحانیت نیز جزء محاکم اختصاصی می‌باشد که بدون نص قانونی مصرّح و به دستور مستقیم رهبر انقلاب تشکیل یافت^۲ و به کار خود ادامه می‌دهد.^۳ درباره

۱. محاکم عمومی آن است که حق رسیدگی به تمام دعاوی را دارد غیر آن چه قانون صراحتاً استثناء کرده است.

۲. با قید قضایی، محاکم اختصاصی شبه قضایی مانند: هیأت منصفه، سازمان تعزیرات حکومتی و شورای حل اختلاف، را خارج شد.

۳. با حکم امام خمینی در تاریخ ۱۳۶۶/۳/۲۵.

۴. با تأیید مقام معظم رهبری در سال ۱۳۶۹.

قانونی یا غیرقانونی بودن دادگاه ویژه روحانیت بحث‌های طولانی و مفصلی شده که این نوشتار عهده دار آن نیست (ر.ک: دریاباری، ۱۳۸۳).

۵. هدف از تشکیل محاکم اختصاصی

تأسیس این گونه مراجع رسیدگی در کنار مراجع عمومی باید مبتنی بر دلایل قابل قبولی باشد تا سلب صلاحیت از مراجع اخیر (عمومی) به نفع آنها را توجیه نماید، زیرا یکی از ویژگی‌های مشترک در میان اغلب مراجع اختصاصی، محدودیت‌های حق دفاع متهم به شکل برگزاری محاکمه غیرعلنی، یا عدم استقبال از برخورداری از وکیل در این مراجع است (خالقی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۶۰). دلایل تشکیل محاکم اختصاصی در ایران عبارتند از:^۱

۵.۱. متخصص بودن قضات

امروزه به دلیل پیشرفت جوامع و توسعه روابط و مناسبات افراد با یکدیگر زمینه‌های بروز اختلاف و لزوم مراجعه به دادگستری برای حل و فصل آن نیز بیشتر شده است. به همین دلیل اختلافات و دعاوی اعم از اینکه جنبه مجرمانه داشته یا صرفاً مربوط به نقض تعهدی قراردادی یا موجد مسئولیت مدنی باشد، فراوان و متنوع شده است به همین دلیل قضات نمی‌توانند واجد تخصص لازم در همه زمینه‌ها باشند و این واقعیت ایجاب می‌کند که هر یک به دسته‌ای خاص از امور رسیدگی کرده تا به تدریج در آن تبحر یابند. براین اساس یکی از اهداف تشکیل محاکم اختصاصی نیز همان گونه که از نام آن برمی‌آید، استفاده از تخصص قضات برای رسیدگی به جرایم خاص یا اتهامات افراد خاص می‌باشد چراکه رسیدگی به برخی دعاوی به دانشی افزون بر دانش قضائی قضات محاکم عمومی نیاز دارد (صفاری خوزانی، ۱۳۹۰، ص ۱۵).

طبیعی است که باتوجه به اهمیت موضوع و ضرورت رعایت نظم و

۱. این دلایل حصری نبوده و ممکن است در آینده به دلایل موجه دیگری، محاکم اختصاصی تشکیل گردند.

انضباط خاص دادگاه‌های نظامی برای رسیدگی به اتهامات پرسنل نظامی در اغلب کشورها وجود دارند. نهادهای قضایی بین‌المللی نیز مخالفتی با تأسیس این گونه دادگاه‌ها مشروط بر این که معیارهای ناظر به دادرسی منصفانه از جمله، انصاف، بی‌طرفی و حقوق دفاعی متهمان رعایت شود، ندارند (آشوری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۸۳).

در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا از جمله ایران، دادگاه اطفال و نوجوانان جزء محاکم اختصاصی می‌باشد و دلیل اختصاصی بودن آن نیز ظرافت‌های مواجهه با اطفال و نوجوانان است که نیاز به تخصص عالمانه و تجربه فراوان دارد.

امام خمینی نیز در پیام خود برای تشکیل دادگاه ویژه روحانیت علاوه بر برخورد قاطعانه با مفسدین موجود در لباس روحانیت، به این موضوع اشاره می‌کند که روحانیون از حال روحانیون بهتر مطلعند و می‌توانند احکام دقیق‌تری صادر نمایند (خمینی، ۱۳۹۱، ص ۶۰).

۵-۲. تسریع در دادرسی

بنابر اصل ۳۲ قانون اساسی، تسریع در دادرسی یک وظیفه کلی برای تمامی محاکم اعم از عمومی و خصوصی است. اما گاهی برای فرار از اطاله دادرسی در محاکم عمومی، مجبور به تأسیس محاکم خصوصی می‌شویم تا به سرعت به جرایم ارتكابی پرداخته شده و نتیجه آن بیان گردد؛ لذا در دادرسی قضایی ایران، یکی از دلایل مهم تشکیل دادگاه نظامی و دادگاه انقلاب، همین امر بوده است.

معمولاً در مراجع اختصاصی به دلیل محدود بودن صلاحیت آنها به جرایم معین یا اشخاص معین، طول مدت رسیدگی، به پرونده‌ها نسبت به مراجع عمومی کمتر است و این ویژگی در مورد برخی جرایم، مانند جرایم نظامی که سرعت در واکنش مناسب در برابر جرم از اهمیت زیادی برخوردار است، بسیار مورد توجه قرار دارد (خالقی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۶۰). پیداست

که تسریع در دادرسی نباید منجر به کاهش دقت در تحقیق و صدور حکم گردد، مقصود از تسریع در دادرسی این است که باتوجه به اهمیت جرم یا شخصیت مجرم یا شرایط خاص، نیازمند این هستیم که بدون گرفتارشدن در اطاله‌های مرسوم در دادرسی‌های عمومی، به بررسی آن پردازیم؛ بنابراین اگر روزی در محاکم عمومی، پرونده‌ها با سرعت قابل قبولی به نتیجه برسند، قطعاً باید محاکم اختصاصی‌ای که تنها با این هدف تأسیس شده‌اند جمع‌آوری شوند.

۵.۳. عدم اعمال نفوذ

برای جلوگیری از تأثیر قدرت عمومی یا افراد ذی‌نفوذ در محاکمه برخی اشخاص، لازم است که محاکم اختصاصی تشکیل شده و بدون هیچ‌گونه وا همه و اعمال نفوذی، این اشخاص محاکمه گردند. چنانچه یکی از اهداف تشکیل دادگاه ویژه روحانیت در کشور ما نیز این بوده است که این محاکم بتوانند بدون توجه به ابهت متهم و بدون آنکه اعمال نفوذی در جریان دادرسی صورت گیرد، به جرایم روحانیون رسیدگی نمایند (دریاباری، ۱۳۸۳، ص ۵۲).

۵.۴. حفظ اسرار یا شخصیت متهم

یکی از ویژگی‌های محاکم اختصاصی غیرعلنی بودن آنهاست. دلایل غیرعلنی بودن محاکمه در مراجع اختصاصی بسته به نوع آن مرجع متفاوت است، لکن دلیل عمده، شخصیت ویژه متهم است که باتوجه به آن، مصالح جامعه ایجاب می‌نماید که محاکمه غیرعلنی برگزار گردد. برای مثال غیر علنی بودن دادرسی جرایم اطفال به خاطر حفظ اسرار و هویت ایشان است تا در آینده مورد سوء استفاده قرار نگیرند. یا برای مثال غیرعلنی بودن محاکمه یک فرمانده نظامی در دوران جنگ به جرم خیانت به کشور، بدین خاطر است که محاکمه علنی وی، تأثیر نامطلوبی در روحیه سربازان خواهد گذاشت. همچنین ضرورت حفظ اسرار نظامی که در اکثر پرونده‌ها

مطرح می‌شود موجب گردیده است که دادگاه‌های نظامی به‌صورت غیر علنی برگزار گردد تا فرصت هرگونه سوء استفاده از خیانت کاران به کشور سلب گردد (همان، ص ۴۶). به نظر می‌رسد دادگاه ویژه روحانیت نیز به دلیل حفظ جایگاه روحانیت در جامعه و احتمال خدشه در دین‌داری مردم به‌صورت غیرعلنی برگزار می‌گردد. در هر حال این دلیل نیز از جمله دلایل معقولی است که هر نظام حقوقی را مجاب می‌کند که به‌صورت محدود، دست به تشکیل محاکم اختصاصی بزند.

۶. جایگاه محاکم اختصاصی در دادرسی اسلامی

اصل ۴ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی، و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد». حال سؤال اساسی این است که تشکیل محاکم اختصاصی جنبه اسلامی دارد یا خیر؟ آیا در میان آیات الهی و روایات معصومین نشانه‌ای از جواز یا نهی از این محاکم وجود دارد؟ و اگر ادله‌ای صریح در تأیید یا ردّ محاکم اختصاصی نبود، با چه شرایطی می‌توان تشکیل این محاکم را پذیرفت؟ آیا اصول حاکمه در باب قضای اسلامی با تشکیل این گونه محاکم تنافی ندارد؟ و عدم تنافی، ما را در منطقه الفراغ قرار می‌دهد؟

برای رسیدن به نتیجه مطلوب، می‌توان سؤالات فوق را در دو سؤال اساسی خلاصه نمود تا با پاسخ به آنها، وضعیت محاکم اختصاصی در نظام دادرسی اسلامی را مشخص نمود.

آیا در قرآن شریف و سیره معصومین، دلیلی مصرّح بر جواز تشکیل محاکم اختصاصی یا نهی از آن، وارد شده است؟ در صورت عدم وجود ادّله، آیا تشکیل چنین محاکمی با مبانی کلی دادرسی اسلامی منافات دارد؟

۶-۱. بررسی جواز یا نهی از تشکیل محاکم اختصاصی در منابع اسلامی

در عصر نبوی، چیزی که بتوان به آن عنوان «سازمان قضایی» داد، وجود نداشت. پیامبر که مظهر کامل قوای سه‌گانه تشریع، قضا و اجرا بود، خود امر قضا را تصدی می‌فرمود و جامعه ساده و محدود آن روز مدینه نیز جز این اقتضا نمی‌کرد (محقق داماد، ۱۳۸۱، ص ۲۰). اما رفته‌رفته با گسترش جغرافیای اسلامی، قضاوت در برخی مناطق، تفویض شد و حتی انتخاب قضات نیز به استانداران آن منطقه واگذار گردید، همان‌طور که در نامه مشهور امیرالمومنین به مالک‌اشتر مشهود است (ر.ک: شریف رضی، ۱۴۱۴، ص ۴۵۲). اما آنچه مسلم است عدم وجود محاکم اختصاصی در دوره حکومت معصومین علیهم‌السلام است.

شاید برخی تصور کنند که آنچه تحت عنوان رسیدگی به امور حسبه توسط محتسبین صورت می‌گرفت، شامل محاکم اختصاصی شود اما واقعیت امر این است که محتسب بر فرض وجودش در زمان حضرات معصومین علیهم‌السلام، وظایف مشخصی داشت که او را نهایتاً متولی محاکم شبه‌قضایی قرار می‌داد که سازمان مشابه آن در زمان کنونی همان سازمان تعزیرات است. بیشتر وظایف محتسب در غالب امر به معروف و نهی از منکر قرار می‌گرفت که جنبه پیشگیرانه داشت؛ بنابراین نمی‌توان پذیرفت رسیدگی به امور حسبه یکی از مصادیق محاکم اختصاصی بوده است (ماوردی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۴۱۳-۳۹۴).

- حصری بودن قضاوت حرام

حصری بودن قضاوت‌های حرام بدین معناست که قضاوت‌های نهی شده، چارچوب مشخصی دارند. در روایتی صحیح‌السند از امام صادق آمده است: قضات چهار دسته‌اند، سه دسته در دوزخند، و یکی اهل بهشت است: ۱- آنها که عالم (به علم قضا) هستند ولی ظالمانه قضاوت کنند، در آتشند؛ ۲- آنان که عالم (به علم قضا) نیستند و حکم ظالمانه کنند، در آتشند؛

۳- آنها که عالم (به علم قضا) نیستند ولی (اتفاقی) به حق قضاوت کنند، اینان هم جهنمی‌اند (زیرا بدون صلاحیت، این منصب را اشغال نموده‌اند)؛

۴- آنها که عالم (به علم قضا) هستند و به حق حکم می‌کنند، اهل بهشتند (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۴، ص ۶۳۸)؛ لذا شیخ طوسی در تقسیم بندی قضاوت به واجب، حرام و جایز، در اقسام قضاوت حرام چنین می‌فرماید: «فأن یكون جاهلاً ثقةً کان أو غیر ثقةً أو یكون فاسقاً من أهل العلم» (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۸، ص ۸۳). از این لحاظ دو ویژگی مهم در ردّ قاضی مطرح است: جهل و فسق. هر یک از این دو ویژگی در فردی وجود داشته باشد صلاحیت قضاوت از او سلب شده و حق نشستن بر چنین جایگاه خطیری را ندارد.

کاملاً مشخص است که داشتن صلاحیت‌های عمومی همانند عاقل بودن، بالغ بودن و... در این روایت مفروض انگاشته شده است. روایت فوق در مقام بیان قضاوت‌های حرام هستند و اگر غیر از این موارد، مورد دیگری بود از باب قبح عقاب بلا بیان، باید بدان اشاره می‌شد و مبحثی با این اهمیت در لسان فقها بیان می‌گردید. حال اینکه تنها همین دو ویژگی به عنوان قضاوت حرام، مطرح شده است؛ لذا اگر قضاوت قاضی در یک حوزه محدود مثل قضاوت در حوزه اطفال و نوجوانان اشکال داشت، می‌بایست به آن اشاره می‌شد و او را در عداد قضاوت‌های حرام بیان می‌کردند.

جهل در قضاوت دو صورت دارد: جهل به معنای اعم، یعنی جهل به کل علوم قضایی؛ و جهل به معنای اخص، یعنی جهل به امور تخصّصی. هر دوی این جهل‌ها موجب می‌شوند که قاضی به اشتباه حکم نماید. ممکن است یک قاضی عادل، به علوم قضایی مسلط باشد اما نداشتن تخصّص در یک حوزه خاص، او را به سمت صدور رای ناعادلانه بکشاند. در واقع تشکیل محاکم اختصاصی همچون دادگاه اطفال و نوجوانان و دادگاه نظامی در راستای پرهیز از جهل به معنای اخص می‌باشد.

بناء علی هذا، علاوه بر عدم وجود دلیل بر تأیید محاکم اختصاصی، در

طرف مقابل نیز دلیلی بر عدم تشکیل چنین محاکمی دیده نمی‌شود و هیچ یک از فقهای متقدم نیز مطلبی در ردّ و نفی این محاکم بیان نکرده‌اند. به نظر می‌رسد تشکیل محاکم اختصاصی در اعصار مختلف یک امر عرفی و عقلایی بوده که عقلای حقوق‌دان برای پیشبرد عدالت، تصمیم بر تشکیل چنین محاکمی گرفته‌اند و برخی از حکام و صاحب نفوذان نیز از آن سوء استفاده نموده‌اند. در هر حال باید دید این امر عرفی و عقلایی با اصول قضایی اسلام سازگاری دارد یا خیر؟

۶-۲. تطبیق اهداف محاکم اختصاصی با اهداف دادرسی اسلامی

وقتی آیات مربوط به باب قضا در کنار هم قرار می‌گیرند، به راحتی می‌توان گفت که هدف از قضاوت، قضاوتی است که بر مدار حق و عدل باشد و حق را برای مستحق فراهم نماید. آیاتی همانند: «إِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» (نساء: ۵۸)، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ» (مائده: ۸) و «وَإِنْ حَكَمْتَ فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (مائده: ۴۲). روایات موجود در این باب نیز بر همین مناسط تأکید دارند (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۷، ص ۱۱-۲۱۱). در تعریف فقها از قضاوت نیز هدف از باب قضا «بإثبات الحقوق واستيفائها للمستحق» بیان شده است (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۳۲۵).

نمایان است که تشکیل محاکم قضایی در راستای حفظ حقوق عامه و ایجاد نظم و امتیّت، یک امر بدیهی و عقلایی است که تمام حکومت‌ها بدان اهتمام دارند. در دین مبین اسلام نیز در راستای تأکید بر احقاق حقوق الهی و مردم، آیات متعدد و روایات فراوانی برای تبیین و تنظیم دادرسی عادلانه بیان شده است؛ لذا فقیهانی چون آیت‌الله گلپایگانی با استدلال به این آیات و روایات، قضا را امری ثابت و از ضرورات شریعت دانسته و از آن بالاتر معتقدند همان‌طور که قاعده لطف الهی، وجود احکامی بین مردم را از ناحیه خدا اقتضا دارد، همچنین این قاعده مقتضی است که یک ولیّ، وجود داشته

باشد تا اختلاف و نزاع و خصومت را دفع نماید و بر خداوند متعال جایز نیست که مردم را بدون ولیّ رها نماید تا در خصومت‌ها ندانند به که رجوع نمایند و هیچ مظلومی نتواند حقش را از ظالم بستاند (گلپایگانی، ۱۴۲۶، ص ۱۹-۲۰). از این رو بدون نظام قضایی، امور مردم سروسامان نمی‌گیرد و مصالح بزرگی همچون اعانه مظلومین، مبارزه با ظالمین، استرداد حق به صاحبان حق و امر به معروف و نهی از منکر تعطیل می‌شود.

پس هدف نهایی از تشکیل محاکم قضایی، احقاق حقوق شهروندان به صورت عادلانه می‌باشد و اگر تشکیل محاکم اختصاصی کمکی در راستای این مهم نماید نه تنها تأسیس آن اشکالی ندارد بلکه با اهداف عالیه تشکیل محاکم قضایی اسلامی سازگار است. به طور مثال اگر هدف از تشکیل این محاکم بهره‌برداری از تخصص قضات خبره در حوزه‌ای خاص مثل حوزه اطفال و نوجوانان باشد به طور یقین می‌تواند در احقاق حقوق مستحقین یاری‌کننده باشد.

۳. عدم تنافی «محدودیت در محاکم اختصاصی» با «صلاحیت عام در قضاوت اسلامی»

تمام دستورات و نواهی شارع مقدّس پیرامون مبحث قضا، دلالت بر صلاحیت عام قضات اسلامی دارد. یعنی جایی دیده نمی‌شود که برای فردی خاص یا محکمه‌ای خاص، محدودیتی قرار داده باشند. باتوجه به پیچیده نبودن قضاوت در آن زمان، یک قاضی می‌توانست به همه دعاوی رسیدگی کند. حتی تا مدت‌ها قضات اسلامی مرکز رسیدگی خاصی نداشته و در مساجد به دعاوی مردم رسیدگی می‌کردند. قاضی اسلامی صلاحیت دارد که در هر حوزه‌ای چه مدنی چه کیفری، چه اطفال چه بزرگسال، چه نظامی چه غیر نظامی، ورود نموده و حکم صادر نماید؛ لذا هیچ تفکیکی میان این دادگاه‌ها به چشم نمی‌خورد.

به عنوان نمونه در قسمت‌هایی از نامه امیرالمومنین به مالک اشتر درباره تعیین قاضی آمده است: «برای دادرسی در میان مردم کسی را برگزین که از دیدگاه تو افضل شهروندان تو باشد؛ ... و به برداشت‌های نخستین بسنده نکند و تا به ژرفا و تاریکی‌های موضوع دست نیافته است، به داوری نپردازد، آگاه‌ترین کس در شناخت شبهات باشد و چیره‌ترین آنان بر دلایل و امارات» (شریف رضی، ۱۴۱۴، ص ۴۵۳). مشهود است که هیچ اشاره‌ای به تفکیک محاکم ندارد و تنها نکته مربوط به بحث کنونی، اهمیت این موضوع است که امیرالمومنین در کنار خصوصیات اخلاقی قاضی، تأکید بر «ژرف‌نگری قاضی» و «شناخت دلایل و امارات» داشته که به نظر می‌رسد اشاره به «تخصص قاضی» دارد که بتواند با تکیه بر این ویژگی‌ها حکم منصفانه صادر نماید.

بی‌تردید باتوجه به رویکرد عام‌گرایی صلاحیت قضایی در قضاوت اسلامی، مقصود از این تخصص، تخصص کلی در امر قضااست. اما می‌توان گفت که اگر محاکم اختصاصی به جهت ژرف‌نگری تشکیل شوند استفاده از قضات متخصص و ژرف‌نگر، هیچ مشکلی نداشته و رویکرد آن منطبق با آرمان‌های دادرسی اسلامی است، زیرا آنان می‌توانند دلایل و امارات حوزه تخصصی خویش را مدقانه شناخته و حکم مناسب صادر نمایند. حال باید بررسی نمود که حاکم اسلامی توانایی محدودسازی صلاحیت عام قضات اسلامی را دارد؟

۶-۲-۱. توانایی حاکم اسلامی در تحدید صلاحیت محاکم قضایی

امام خمینی همانند صاحب‌جواهر (نجفی، ۱۴۱۴، ج ۴۰، ص ۹) و محقق نراقی (نراقی، ۱۴۱۵، ج ۱۷، ص ۷)، بعد از تعریف قضا، آن را منصبی می‌داند که خداوند برای نبی مکرم اسلام و سپس ائمه هدی و سپس ولی فقیه جامع شرایط قرار داده است: «منصب قضاوت از مناصب جلیله‌ای است که از طرف خدای متعال، برای پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و از طرف او برای ائمه

معصومین علیهم السلام و از طرف آنان برای فقیه جامع شرایطی که می‌آید ثابت است و مخفی نماند که قضاوت شأن بزرگی دارد و تحقیقاً وارد شده است که: قاضی به درستی در پرتگاه جهنم قرار گرفته است و از امیرالمومنین است که فرمود: ای شریح در جایگاهی نشسته‌ای که فقط پیغمبر یا وصی پیغمبر یا شقی در آنجا می‌نشیند» (خمینی، ۱۳۸۳، ج ۴، ص ۸۱). در جایی دیگر به بیان شئون پیامبر اسلام در میان امت می‌پردازد و بعد از شأن «نبوت و رسالت» و شأن «سلطنت، ریاست و سیاست» به شأن «قضا و حکومت شرعی» اشاره می‌کند (خمینی، ۱۴۱۵، ص ۱۰۵-۱۰۷).

فقه‌ای کثیری از واژه ولایت استفاده نموده و قضاوت را از شئون آن می‌دانند: «و الحقّ، أن يقال: إنّ القضاء منصب من مناصب الحكومة و ولاية معجولة من قبل من له الولاية على الناس» (موسوی اردبیلی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۵). آیت‌الله اراکی نیز در فرق میان قضا و ولایت، صراحتاً قضاوت را از شئون و فروع ولایت عامه می‌داند: «و أمّا الفرق بين «القضاء» و «الولاية»: فهو أنّ القضاء فرع من فروع الولاية العامة، والولاية العامة هي السلطة التي بها تحلّ إرادة محلّ إرادة حاضرة أو غائبة» (اراکي، ۱۳۹۳، ص ۱۲). فقه‌ای دیگر همانند شهید اول در دروس (گلیپایگانی، ۱۴۲۶، ج ۱، ص ۱۷)، شهید ثانی در مسالک الافهام (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۳۲۵) و محقق سبزواری در کفایه الفقه (سبزواری، ۱۴۲۳، ج ۲، ص ۶۶۰) قائل به ولایی بودن منصب قضا هستند. حتی آیت‌الله خویی که قائل به ولایت مطلقه فقیه نیست، ولایت فقیه را در امر قضا غیر قابل انکار می‌داند: «لا يخفى ان الافتاء من مناصب الفقيه، بل يجب له الافتاء مع الرجوع إليه واجتماع شرائط الافتاء فيه كما يجب له القضاء بل هو من شئون الافتاء وهذا مما لا شبهة فيه» (خویی، ۱۳۶۸، ج ۵، ص ۳۴).

بنابراین قضاوت از امور ولایی است و این حاکم اسلامی است که می‌تواند بر مسند عظیم الشأن قضاوت بنشیند و اوست که متناسب با شرایط

زمان و مکان، تصمیمات و تغییراتی را در عرصه اجرائیات قضایی جامعه اسلامی، لحاظ نماید. به عبارت دقیق‌تر، شارع مقدس چارچوب و اصول قضاوت اسلامی را در آیات الهی و از لسان معصومین بیان نموده و جزئیات و فروع آن را به دست حاکم اسلامی سپرده که به اقتضای زمانه و عرف جامعه می‌تواند آنها را تغییر دهد. به عنوان نمونه بعد از عصر نبوی، به جهت گسترش جغرافیای اسلام لازم بود که هر شهری برای خودش قاضی داشته باشد لذا دیگر قضاوت منحصر در یک فرد نبود و حاکم اسلامی تصمیم بر گسترش کمی قضاات گرفت. بعد از آن، انتخاب قضاات به دست استانداران هر منطقه تفویض شد. سپس سیستم قضایی، شکل مستقلی از قوه مجریه پیدا کرد و قاضی القضاات به تمامی امور قضایی کشور رسیدگی می‌کرد. و به همین نحو تفویضات، تغییرات و بروزرسانی شیوه‌های اجرایی و مدیریتی سیستم قضایی صورت پذیرفت.

آیت‌الله سبحانی در این باره چنین می‌فرماید: «در اسلام اساساً تفصیلی میان قوا وجود نداشت و همگی را یک فرد مدیریت می‌کرد اما بعداً به «اقتضای زمان» این قوا از هم تفکیک شد و اسلام هم نهی و منعی از آن ندارد.» (سبحانی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۵). حاکم اسلامی موظف به حفظ اصول قضایی اسلامی است و در چگونگی اجرای آن مختارست تا از نوین‌ترین شیوه‌های روز دنیا به شرط عدم تنافی با اصول، استفاده نماید و این ذیل امور ولایی او تعریف می‌شود. در عصر کنونی نیز به جهت وسعت امور کشورداری، ولی فقیه مدیریت قوه قضائیه را به مجتهدی شایسته تفویض نموده است.

از جمله شئون ولایی ولی فقیه در حوزه قضایی، محدود کردن صلاحیت عام محاکم عمومی است، بدین معنا که او می‌تواند صلاحیت برخی از دادگاه‌ها را از حیث اشخاص یا جرایم محدود نماید. گاهی این امر به دستور مستقیم ولی فقیه صورت می‌پذیرد همانند تشکیل دادگاه ویژه روحانیت، گاهی توسط قوه قضائیه

و مقننه، که می‌توانند در راستای ژرف‌نگری، استفاده از تخصص بالای قاضی، رعایت حقوق بزه‌دیده و بزه‌کار و حفظ اسرار، دادگاه ویژه اطفال و نوجوانان یا دادگاه نظامی یا دادگاه انقلاب را تشکیل دهند.

علی‌هذا تشکیل محاکم اختصاصی از اختیارات حاکم اسلامی است و همان‌گونه که اختیار دارد مدیریت قوه قضائیه را تفویض نماید یا دادگاه‌های حقوقی را از کیفری تفکیک نماید یا در ذیل محاکم عمومی، محاکم تخصصی تشکیل دهد یا از غیرمجتهدین در امر قضاوت استفاده نماید، می‌تواند با مشورت عقلای علم قضا و حقوق و متناسب با مقتضیات زمان و مکان، محاکم اختصاصی را تأسیس نموده و صلاحیت هر یک را معین نماید.

۶-۲-۲. قضاوت مقلد

این بخش به عنوان یکی از نمونه‌های ولایت حاکم اسلامی در حوزه قضایی مطرح می‌گردد که می‌توان با الغاء خصوصیت و حذف ویژگی‌های غیرموثر در حکم شرعی، در جواز تشکیل محاکم اختصاصی از آن بهره برد. هشدارهای ائمه هدی و به تبع آنان، سخت‌گیری فقیهان در بیان صفات قاضی، حکایت از حساس و خطیر بودن این منصب دارد که اگر مال، عرض و جان مردم در دست ناهلان قرار گیرد، تبعات غیر قابل جبرانی در پی خواهد داشت. یکی از صفاتی که به‌صورت ویژه مورد تأکید قرار گرفته و در گستره آن نیز مناقشه گردیده، اجتهاد قاضی است.

در میان منازعه‌ای که میان فقها وجود دارد که برخی قائل به شرطیت اجتهاد مطلق قاضی (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۳۲۸) و برخی دیگر قائل به کفایت شرطیت اجتهاد متجزی هستند (انصاری، ۱۴۱۵، ص ۳۰)، مرحوم صاحب جواهر معتقد است اجتهاد شرط قضاوت نیست و مقلدینی که واقف بر اصول قضاوت هستند می‌توانند در منصب قضا قرار گرفته و بر اساس اصول تنظیم شده قضایی قضاوت نمایند. در میان روایات،

نصوص فراوانی وجود دارد، که ملاک در محاکمه و قضاوت، حکمی است که بر اساس احکام و فرامین نبی مکرم اسلام و اهل بیت ایشان صادر شود و آشکار است اگر شخصی، احکام قضاوت را بداند، و متصدی قضاوت گردد، هرچند مجتهد مطلق نباشد، حاکم به حق، قسط و عدل، بر او صدق می‌کند (نجفی، ۱۴۱۴، ج ۴۰، ص ۱۶). در واقع نیاز نیست که قاضی دادگاه کیفری، مجتهد در باب نماز، روزه، حج و... باشد و حتی امروزه باتوجه به ازیاد جمعیت و افزایش روزشمار جرایم و مجرمین، امکان این که تمام قضات، قاضی مجتهد متجزی باشند نیست چه رسد به مجتهد مطلق بودن. در واقع دایره وجوب کفایی قضاوت به حدی وسیع شده است که حکومت‌ها برای حفظ نظام انسانی و مدنی نیازمند قضات متعددی هستند تا امور شهروندان جامعه بر زمین نماند.^۱

بنابراین استفاده از قضاتی که اصطلاحاً مقلد محسوب می‌شوند ناگزیر است لکن با این شرط که در چارچوب قوانین مدون قضاوت نمایند و صرفاً به تطبیق موضوع با قانون بپردازند؛ لذا مناط قبول قضاوت «مجتهد متجزی» و «مقلد عالم به علم قضاوت» برای این است که دادرسی‌ها معطل نمانده و دچار اطاله نگردند.

حکم امام خمینی نیز در به کارگیری قضات غیرمجتهد در سیستم دادرسی کشور به اقتضای شرایط زمان بوده است: «در بعضی از احوال که قضاوت زیاد است و افراد به آن زیادی نیستند که بتوانند همه مراکز قضاوت را قاضی واجد همه شرایط گذارند و قاضی واجد شرایط کم است. در این صورت فقیه مجتهد عادل، اشخاصی را که مورد اطمینان هستند که اجتهاد را هم نمی‌دانند، ولی از کتاب‌هایی که در این باب نوشته شده است می‌توانند مسائل قضا را بفهمند و مورد اطمینان هم هستند و ظاهراً عدله هم هستند

۱. «وظيفة القضاء من فروض الكفاية، لتوقف نظام النوع الانساني عليه، و لأن الظلم من شيم النفوس فلا بد من حاكم ينتصف للمظلوم من الظالم، ولما يترتب عليه من الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر» (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۳۳۶).

اینها را نصب می‌کند که قضاوت کنند... از طرف من هم مجازند که جعل قضاوت کنند تا قضاوت شرعی بشود.» (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۲، ص ۲۶) با این جهت‌گیری فقهی حضرت امام خمینی، زمینه حلّ مشکل قضاوت در کشور فراهم شد. در قانون نیز مقرر گردید که به دلیل نداشتن مجتهد جامع الشرایط به قدر کفایت، شورای عالی قضایی از لیسانسیه‌های قضایی الهیات، علوم قضایی و اداری و طلاب با سابقه که دو سال خارج فقه خوانده باشند استفاده کند (مدنی، ۱۳۸۷، ج ۶، ص ۲۸۲).

در نتیجه اگر پذیرفته شود که به اقتضای زمان و شرایط خاص، اجتهاد مطلق و حتی اجتهاد به طور کلی (اعم از مطلق و متجزی)، شرط قضاوت نیست و مقلدین متخصص و عالم، می‌توانند قضاوت نمایند تا خللی در سیستم دادرسی جامعه ایجاد نشود و پرونده روی پرونده تلنبار نگردد، پس با الغاء خصوصیت از این استدلال و با تکیه بر ولایت حاکم اسلامی، می‌توان گفت طبق مبانی اسلامی، تشکیل محاکم اختصاصی برای تسریع در دادرسی‌ها و فرار از طولانی‌شدن و بی‌نتیجه ماندن پرونده‌های قضایی، امری پذیرفته شده است.

۷. شروط اساسی تشکیل محاکم اختصاصی

باتوجه به بحث‌های صورت گرفته، ثابت شد که آموزه‌های اسلامی با تشکیل محاکم اختصاصی مشکلی نداشته و آن را از وظایف ولیّ فقیه و موکول به عرف و بنای عقلا می‌دانند. ولی تشکیل محاکم اختصاصی از منظر بسیاری از جرم‌شناسان و حقوقدانان جزایی (به‌عنوان عقلا و متخصصین حوزه قضا) مورد تردید است و باتوجه به تجربه تلخ بشری در این دادگاه‌ها به دلیل عدم رعایت دادرسی بی‌طرفانه، عدم تناسب مجازات با جرم و اعمال نفوذ حکومت‌ها و صاحبان نفوذ، از تشکیل این محاکم پرهیز دارند. چنانچه مراجع اختصاصی با هدف شدت عمل و یا تسامح خاص تشکیل

شوند، مغایر با تساوی افراد در مقابل قانون خواهند بود؛ این دادگاه‌ها به ویژه آن‌گاه قابل انتقادند که معیارهای دادرسی منصفانه را نادیده انگاشته و با گرایشی مشهود به سمت و سوی نظام تفتیشی (مانند غیرعلنی بودن کل فرایند رسیدگی، فقدان وکیل مدافع منتخب متهم و یا به طور کلی عدم تجویز حضور وکیل)، عادلانه بودن احکام صادر شده را با تردید مواجه کنند (آشوری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۷۹).

از نظر کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد، وجود دادگاه‌های اختصاصی می‌تواند اصل برابری افراد در مقابل دادگاه و همچنین بی‌طرفی و استقلال دادگاه را به خطر اندازد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۸).

قاعده فراگیر «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» نیز به یاری آمده و به عنوان یکی از مهم‌ترین قواعد فقهی حقوقی حکم می‌کند که هر جا ضرری به حقوق شهروندان وارد آید، اسلام مخالف آن است. برخی از فقها یکی از دلایل وجوب قضاوت را «قبیح بودن تفویت حقوق مومنین» بیان نموده‌اند: «شارع مراجعه به محاکم جور را حرام کرده و شیعیان را به فقها ارجاع داده است زیرا تصدی قضا بر آنها واجب است و گرنه موجب از بین رفتن حقوق مومن می‌شود که این قبیح است زیرا چگونه می‌شود شارع امورات قضایی مردم را رها کند در حالی که احیاء حقوق آنان ولو با مراجعه به فقیه امکان دارد» (سبحانی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۲۵) می‌توان این موضوع را به قاعده «لا ضرر» بازگرداند که در صورت عدم توجه به تشکیل محاکم قضایی، موجب ضرر به خود، مومنین و نظام اسلامی می‌گردد. بر این اساس یکی از ملاکات باب قضا، جلوگیری از تفویت حقوق مومنین و ضرر رساندن به آنان است. این پیشگیری به دو صورت ممکن است: اولاً با تشکیل حکومت اسلامی و برپایی محاکم اسلامی و ثانیاً مقابله با محاکمی که دادرسی منصفانه ندارند؛ لذا تشکیل محاکم اختصاصی اگر منجر به سقوط حقوق متهمین و ایجاد ضرر بر آنان شود، بنا بر قاعده مذکور مورد تأیید دادرسی اسلامی نیست.

اما مسئله قابل توجه اینجاست که تقریباً هیچ یک از عقلای علم قضا و حقوق، با تشکیل محاکم اختصاصی اطفال و نوجوانان مخالفتی نداشته و در بند ۳ ماده ۴۰ کنوانسیون حقوق کودک، تشکیل محاکم اختصاصی کودکان را الزامی می‌دانند. در مورد محاکم اختصاصی دیگر، کشورهای زیادی در جهت حفظ اسرار ملّی و نظامی، تشکیل محاکم اختصاصی نظامی را ضروری و بدیهی می‌دانند. این مطلب نشان می‌دهد عرف قضایی، تشکیل محاکم اختصاصی را برای گروهی خاص با هدفی معین پسندیده و مطابق با دادرسی عادلانه می‌داند و نمی‌توان به طور کامل با تشکیل چنین محاکمی مخالفت ورزید و ضرورت آن بر هیچ فردی پوشیده نیست. النهایه، تشکیل محاکم اختصاصی باید با شروط سخت‌گیرانه‌ای صورت پذیرد، شروطی همانند:

- صلاحیت اولیه دادرسی با محاکم عمومی است؛
- تشکیل محاکم اختصاصی باید در حدّ ضرورت باشد؛
- صلاحیت این محاکم نیز باید محدود باشد؛
- تشکیل محاکم اختصاصی باید به نصّ صریح قانون باشد؛
- توجیه تشکیل این محاکم باید مورد قبول اکثریت عقلای علم قضا و حقوق باشد؛
- این محاکم باید زیر نظر قوه قضائیه باشند؛
- آئین دادرسی محاکم عمومی در این محاکم جاری باشد؛
- هرگاه این محاکم از اصول دادرسی اسلامی فاصله گرفتند، می‌بایست درباره ادامه کار آنها تجدید نظر نمود.

نتیجه

باتوجه به بحث‌های صورت گرفته نتایج ذیل حاصل گردید:

۱. محاکم اختصاصی امری نوین و نوپدید نیستند و در نظام‌های حقوقی قبل از اسلام نیز وجود داشته است که در عصر کنونی مخالفان جدّی و

موافقانی هم دارد. تنها اصل موجود در قانون اساسی ایران که دالّ بر تشکیل محاکم اختصاصی است، اصل ۱۷۲ می‌باشد. این تک اصل حکایت از گرایش قانونگذار به کمینه و استثنایی بودن تشکیل چنین محاکمی دارد. باتوجه به محدودیت‌های موجود در محاکم اختصاصی، تشکیل چنین محاکمی باید با دلایل قابل قبولی صورت پذیرد.

۲. جالب است که در میان فقهای شیعه، کسی بدین مسئله اهتمام نداشته و این مقاله با بررسی بیش از ۱۰۰ کتاب از کتب فقهای بزرگ شیعه (اعم از قدما و متأخرین) در مبحث قضا، هیچ نشانه‌ای در تأیید یا ردّ محاکم اختصاصی نیافت.

۳. دلایل تطبیق محاکم اختصاصی با دادرسی اسلامی عبارتند از: عدم ردع شارع در منابع اسلامی، تطبیق اهداف محاکم اختصاصی با اهداف دادرسی اسلامی، عدم تنافی «محدودیت در محاکم اختصاصی» با «صلاحیت عام در قضاوت اسلامی» و الغای خصوصیت از استدلال بر قضاوت مقلّد.

۴. هیچ‌گونه نهی و ردعی از سوی شارع مقدّس درباره محاکم اختصاصی به چشم نمی‌خورد و با بررسی نظر فقها در باب قضاوت‌های حرام، دریافتیم که این قضاوت‌ها محصور بوده و هیچ نشانه‌ای از حرمت تشکیل محاکم اختصاصی وجود ندارد؛ بنابراین این عدم ردع به معنای امضاء شارع و قرار گرفتن موضوع بحث در منطقه الفراغ است.

۵. تشکیل قوه قضائیه یک امر ضروری و برخاسته از بدهت عقلی است که مورد تأیید اسلام می‌باشد. هدف اصلی از تشکیل محاکم قضایی استیفای حقوق الهی و مردمی است. اگر تشکیل محاکم اختصاصی با استفاده از قضاوت متخصص و ژرف‌نگر در جهت هدف مذکور باشد، هیچ اشکالی ندارد.

۶. بررسی منابع اسلامی نشان داد که صلاحیت قاضی، عام است و ابتدائاً محدودیتی در آن وجود ندارد. اما باتوجه به اینکه منصب قضا از مناصب ولایی و الهی است و از شئون مختص نبی مکرم اسلام و امامان

معصوم بوده که آنان نیز در عصر غیبت ولی فقیه را متکفل گرداندن امور قضایی می‌دانند، می‌توان گفت شارع مقدّس بعد از بیان اصول اساسی قضاوت، فروع آن را به نبی، وصی و ولی فقیه سپرده است که به اقتضای اعصار و امصار قابل تغییر می‌باشند. تأسیس محاکم اختصاصی - که موجب محدودیت صلاحیت عام قضاات می‌شوند - نیز از جمله فروعاتی است که به دست حاکم اسلامی می‌باشد.

فقیهانی که معتقدند اجتهاد مطلق یا اساساً اجتهاد (اعم از مطلق و متجزی) شرط قضاوت نیست، دلیل آن را گسترش جرم و مجرم و کمبود قاضی برای رسیدگی به حجم زیادی از پرونده‌ها می‌دانند. با الغاء خصوصیت از این استدلال و تکیه بر ولایت حاکم اسلامی می‌توان گفت اگر تشکیل محاکم اختصاصی در جهت تسریع دادرسی و جلوگیری از اطاله دادرسی و تلبارشدن پرونده‌ها باشد، مورد تأیید دادرسی اسلامی خواهد بود.

۷. درنهایت باتوجه به تجربه‌های تلخ برخی از محاکم اختصاصی از یک سو، و ضرورت تشکیل برخی محاکم اختصاصی مثل دادگاه اطفال و نوجوانان از سوی دیگر، می‌توان تشکیل حداقلی و استثنایی این محاکم را با دلایل موجّه، شروط سختگیرانه و نظارت دائمی قوه قضائیه پذیرفت.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسؤل، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند و محتوای نهایی مقاله را تأیید می‌کنند.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منفعی در ارتباط با این مقاله وجود ندارد.

منابع

قرآن کریم.

- آشوری، محمد؛ آیین دادرسی کیفری؛ ج ۱۹، تهران: سمت، ۱۳۹۵.
- اراکي، محسن؛ کتاب القضاء؛ قم: مجمع الفکر الاسلامی، ۱۳۹۳.
- امین، سیدحسن؛ تاریخ حقوق ایران؛ تهران: دائرة المعارف ایران شناسی، ۱۳۸۲.
- انصاری، مرتضی بن محمدامین؛ القضاء والشهادات؛ قم: مجمع الفکر، ۱۴۱۵ ق.
- جبعی عاملی (شهید ثانی)، زین الدین؛ مسالک الأفهام؛ قم: مؤسسة المعارف الإسلامیه، ۱۴۱۳ ق.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر؛ ترمینولوژی حقوق؛ ج ۲۶، تهران: گنج دانش، ۱۳۹۳.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعة؛ قم: مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۴۰۹ ق.
- خالقی، علی؛ آیین دادرسی کیفری، ج ۳۳، تهران: شهر دانش، ۱۳۹۵.
- خمینی، سیدروح الله؛ امام خمینی و نهادهای انقلاب اسلامی؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۱.
- خمینی، سیدروح الله؛ بدائع الدرر فی قاعدة نفی الضرر؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۱۵ ق.
- خمینی، سیدروح الله؛ تحریر الوسیلة؛ ج ۲۲ و ۲۳، ج ۲، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۳۴ ق.
- خمینی، سیدروح الله؛ ترجمه تحریر الوسیلة؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۳.
- خمینی، سیدروح الله؛ صحیفه امام؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.
- خویی، سیدابوالقاسم؛ مصباح الفقاهة؛ قم: مدینه العلم، ۱۳۶۸ ق.
- دریاباری، سیدمحمد؛ دادسرا و دادگاه ویژه روحانیت؛ تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳.
- زراعت، عباس؛ اصول آیین دادرسی کیفری ایران؛ تهران: مجد، ۱۳۸۲.
- سیحانی، جعفر؛ نظام القضاء والشهادة فی الشریعة الإسلامیة الغراء؛ قم: مؤسسه امام صادق، ۱۳۷۶.
- سبزواری، محمدباقر؛ کفایة الفقه؛ قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۲۳ ق.
- شریف رضی، محمد بن حسین؛ نهج البلاغة؛ قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
- صدرزاده افشار، محسن؛ آیین دادرسی مدنی و بازرگانی؛ تهران: مابد، ۱۳۷۲.
- صفاری خوزانی، حمید؛ جایگاه مراجع قضایی اختصاصی در سیر تحولات نظام دادرسی کیفری جمهوری اسلامی ایران (پایان نامه کارشناسی ارشد)؛ تهران: دانشگاه امام صادق،

۱۳۹۰.

- طوسی، محمد بن حسن؛ *المبسوط فی فقه الإمامیه*؛ تهران: مکتبه المرتضویه، ۱۳۸۷ ق.
- عراقی، آقاضیاء؛ *کتاب القضاء*؛ قم: مؤسسه معارف اسلامی امام رضا، ۱۳۷۹.
- قاری سید فاطمی، سید محمد؛ *حقوق بشر در جهان معاصر*؛ تهران: شهر دانش، ۱۳۸۷.
- کلینی، محمد بن یعقوب؛ *الکافی*؛ قم: دارالحدیث، ۱۴۲۹ ق.
- گلپایگانی، محمدرضا؛ *القضاء والشهادات*؛ قم: سید علی حسینی میلانی، ۱۴۲۶ ق.
- ماوردی، علی بن محمد؛ *الأحكام السلطانية والولايات الدينية*؛ بیروت: خالد عبداللطیف السبع العلی، ۱۴۱۰ ق.
- مجیدی، محمدرضا؛ *آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*؛ تهران: معارف، ۱۳۸۹.
- محقق داماد، سید مصطفی؛ *قواعد فقه قضایی (بخش قضایی)*؛ تهران: نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۱.
- مدنی، جلال الدین؛ *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی*؛ تهران: همراه، ۱۳۷۳.
- نجفی، محمد حسن؛ *جواهر الکلام*؛ ج ۷، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۱۴ ق.
- نراقی، احمد بن محمد مهدی؛ *مستند الشیعة فی أحكام الشریعة*؛ قم: مؤسسه آل البيت علیه السلام لإحياء التراث، ۱۴۱۵ ق.
- هاشمی، سید محمد؛ *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*؛ تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۲.

Reference

The Holy Quran. [In Arabic]

Ashouri, Mohammad; *Criminal Procedure*; 19th ed., Tehran: Samt, 1395. [In Persian]

Araki, Mohsen; *Book of Judgment (Kitab al-Qada)*; Qom: Majma' al-Fikr al-Islami, 1393. [In Arabic]

Amin, Seyyed Hassan; *History of Iranian Law*; Tehran: Encyclopedia of Iranology, 1382. [In Persian]

Ansari, Morteza bin Mohammad Amin; *Judgment and Testimony (Al-Qada wa al-Shahadat)*; Qom: Majma' al-Fikr, 1415 AH. [In Arabic]

Jaba'i Ameli (Shahid Thani), Zein-al-Din; *Pathways of Understanding (Masalik al-Afham)*; Qom: Mu'assasat al-Ma'arif al-Islamiyyah, 1413 AH. [In Arabic]

Jafari Langroudi, Mohammad Jafar; *Legal Terminology*; 26th ed., Tehran: Ganj-e Danesh, 1393. [In Persian]

- Hurr Ameli, Mohammad bin Hassan; *Wasa'il al-Shia*; Qom: Al al-Bayt Institute, 1409 AH. [In Arabic]
- Khaleghi, Ali; *Criminal Procedure*; 33rd ed., Tehran: Shahr-e Danesh, 1395. [In Persian]
- Khomeini, Seyyed Ruhollah; *Imam Khomeini and the Institutions of the Islamic Revolution*; Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, 1391. [In Persian]
- Khomeini, Seyyed Ruhollah; *Bada'i' al-Durar fi Qa'idat Nafy al-Darar*; Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, 1415 AH. [In Arabic]
- Khomeini, Seyyed Ruhollah; *Tahrir al-Wasilah*; Vol. 22 and 23, 2nd ed., Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, 1434 AH. [In Arabic]
- Khomeini, Seyyed Ruhollah; *Translation of Tahrir al-Wasilah*; Qom: Society of Seminary Teachers of Qom, 1383. [In Persian]
- Khomeini, Seyyed Ruhollah; *Sahifeh-ye Imam*; Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, 1378. [In Persian]
- Khoei, Seyyed Abu al-Qasim; *Misbah al-Faqahah*; Qom: Madinat al-Ilm, 1368 AH. [In Arabic]
- Daryabari, Seyyed Mohammad; *Prosecution and Special Court for the Clergy*; Tehran: Islamic Revolution Document Center, 1383. [In Persian]
- Zera'at, Abbas; *Principles of Iranian Criminal Procedure*; Tehran: Majd, 1382. [In Persian]
- Sobhani, Ja'far; *The System of Judgment and Testimony in the Illustrious Islamic Sharia (Nizam al-Qada wa al-Shahadah)*; Qom: Imam Sadiq Institute, 1376. [In Arabic]
- Sabzevari, Mohammad Baqer; *Sufficiency of Jurisprudence (Kifayat al-Fiqh)*; Qom: Islamic Publishing Institute, 1423 AH. [In Arabic]
- Sharif Razi, Mohammad bin Hussein; *Nahj al-Balagha*; Qom: Hejrat, 1414 AH. [In Arabic]
- Sadrzadeh Afshar, Mohsen; *Civil and Commercial Procedure*; Tehran: Majed, 1372. [In Persian]
- Saffari Khoozani, Hamid; *The Position of Specialized Judicial Authorities in the Evolution of the Criminal Procedure System of the Islamic Republic of Iran (Master's Thesis)*; Tehran: Imam Sadiq University, 1390. [In Persian]
- Tusi, Mohammad bin Hassan; *The Elaborate Treatise on Imami Jurisprudence (Al-Mabsut fi Fiqh al-Imamiyyah)*; Tehran: Al-Maktabah al-Murtadawiyah,

1387 AH. [In Arabic]

Iraqi, Agha Zia; *Book of Judgment (Kitab al-Qada)*; Qom: Imam Reza Islamic Sciences Institute, 1379. [In Arabic]

Qari Seyyed Fatemi, Seyyed Mohammad; *Human Rights in the Contemporary World*; Tehran: Shahr-e Danesh, 1387. [In Persian]

Kulayni, Mohammad bin Ya'qub; *Al-Kafi*; Qom: Dar al-Hadith, 1429 AH. [In Arabic]

Golpayegani, Mohammad Reza; *Judgment and Testimony (Al-Qada wa al-Shahadat)*; Qom: Seyyed Ali Hosseini Milani, 1426 AH. [In Arabic]

Mawardi, Ali bin Mohammad; *The Ordinances of Government (Al-Ahkam al-Sultaniyyah)*; Beirut: Khalid Abd al-Latif al-Sab' al-Ilmi, 1410 AH. [In Arabic]

Majidi, Mohammad Reza; *Introduction to the Constitution of the Islamic Republic of Iran*; Tehran: Ma'aref, 1389. [In Persian]

Mohaghegh Damad, Seyyed Mostafa; *Rules of Judicial Jurisprudence (Judicial Section)*; Tehran: Islamic Sciences Publication, 1381. [In Persian]

Madani, Jalal-al-Din; *Constitutional Law and Political Institutions of the Islamic Republic*; Tehran: Hamrah, 1373. [In Persian]

Najafi, Mohammad Hassan; *Jewels of Speech (Jawahir al-Kalam)*; 7th ed., Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1414 AH. [In Arabic]

Naraqi, Ahmad bin Mohammad Mahdi; *Document of the Shia regarding the Rulings of Sharia (Mustanad al-Shia)*; Qom: Al al-Bayt Institute for the Revival of Heritage, 1415 AH. [In Arabic]

Hashemi, Seyyed Mohammad; *The Constitution of the Islamic Republic of Iran*; Tehran: Shahid Beheshti University, 1372. [In Persian]